

Мр Рајко ВУЈИЧИЋ

ИКОНОПИСНА ДЈЕЛА ДИМИТРИЈА ДАСКАЛА У РИСНУ

У Цркви св. Петра и Павла у Рисну налази се неколико вриједних икона настале у домаћим радионицама XVII и XVIII вијека. Четири међу њима привлаче посебну пажњу својим изгледом и солидном изведбом. Оне су накнадно оковане сребреним лимом и уграђене у касетиране оквире, те су захваљујући томе добро очуване. Већ и при летимичном прегледу¹ да се утврди да су то радови једног сликара, мада, како ћемо касније видјети, нијесу настали истовремено.

Биће да је најстарија икона она са представом **Исуса Христа** (42,50 x 79,50) приказаним како сједи на раскошно украшеном пријестолу са златним прафама и низовима бисера по ивицама. Обучен је у тамноплави хитон и црвени лиматион, чији су набори веома фино обрађени. Док десном руком благосиља, у лијевој држи отворено Јеванђеље по Матеју.² Њему се са стране обраћа Богородица (MP — QV) и Јован Крститељ (Iω). Њихове фигуре су приказане веома мале у изразито хијератичном односу другостепености. Тиме је занемарен денсисни смисао композиције, а наглашена је величина протагонисте — Исуса Христа. Основа слике је двобојна, тамнобраон и златна. У лијевом доњем углу записана је година настанка слике (7189), што прерачунато на данашњи начин рачунања времена одговара 1680/81. години. На десној страни је приложнички нат-

¹ Сребрени окви су причвршћени на ивицама слика доста лабаво, тако да се испод њих може видјети већи дио осликане површине. Једино су грубо прикућене круне над главама светитеља, којих ипаче нема на слици, што је и једини детаљ гдје златар није поштовао оригинал. Слике смо проучили, дакле, онолико колико су нам то окви дозвољавали. Посебну пажњу смо обратили приложничким натписима од којих смо неке успјели и калкирати.

² Мт. 25, 34.

писан златним словима на браон полећини у једанаест не-
једнаких редова. Он гласи:

СНЮ
 ИКОНУ ПРИ
 ЛОЖИ СТИЈЕПО
 АУТИНЬ РЕЧЕНИИ
 МНСИТИЖЬ СЪТВОРИ
 СЕБЕ И РОДИТЕЛЕМЬ
 СВОИМЬ ВЕЧНИ ПОМЕ
 БТЬ ДЯПРОИ ПЧКИ
 ПОНОВИ ИКОНУ СНЮ
 ИСЪВЧНЬ СЪВОВЬ УНУКЪ ВИШЕ РЕЧЕНОТЧ
 СТИЕПЧ ВЪ ЛЕТО ГНЕС Я.У.К.И.

Из натписа произилази да је икону приложио Стијепо Ми-
 ситић (1680/81. године), а да је њену оправку, тј. „обнову“ фи-
 нансирао Стјепов унук Иван 1728. године. Натпис је вишеструко
 занимљив. Поред помињања личности које се и архивски могу
 идентификовати,³ он нам свједочи још и о рестаураторским по-
 духватима и бризи која се у то доба поклањала дјелима овакве
 врсте.

И друга икона, Св. Никола и св. Борђе (44,50 x 79,50) је, по
 свему судећи, настала кад и претходна. Даске на којима су изра-
 бене су од истог комада дрвета. Св. Никола је приказан у богатом
 архијерејском орнату, док је св. Борђе обучен у ратничко одије-
 ло и наоружан мачем и копљем. Изнад фронтално стојећих све-
 титеља насликана је деонисна варијанта са Богом Оцем на осмо-
 кракој звијезди, док му се са страна обраћају Богородица и
 Јован Крститељ (на окуву погрешно сигниран као „Богослов“).

³ Стјепо Миситић се помиње и у изворима Историјског архива
 Котор (ИАК). Неке податке о њему даје и Рисански катастик из 1705.
 Те године је одредио и свог заступника (procurator-a) Јосипа Симоне-
 тија (ИАК, СН СXXX, 691).

Руб иконе је издигнут за неколико милиметара. Мајстор који је оковао икону није оставио слободне инкарнате руку, како је то било уобичајено приликом таквих интервенција.

У десном доњем углу исписан је приложнички натпис у којему само неколике ријечи нијесу читљиве. Он према нашем читању гласи: „Писа Мато Вујов (љу)бимом с(и)ну својему... за покој д(у)ше помен и напр... Б(о)г да прости.“

И сљедећа икона, **Св. Јован Крститељ и св. Сава Српски** (38,50 x 74) је веома слична претходној. Светитељи су приказани у читавој фигури фронтално окренути према посматрачу. Јован Крститељ држи као атрибут крст са дугачком дршком, а св. Сава (Сты Сава Србски чюдтворъ) затворен кодекс. Нарочито пажљиво сликана је одјежда на српском светитељу — епитрахиљ, сакос и надбедреник. Колико смо могли утврдити, не дижући сасвим сребрени оков на икони, изузев сигнатура, нема натписа.

Посебно занимљива је икона **Богородица са Христом и Арханђелима** (70 x 82,50) на којој нам сликар својим потписом коначно открива своје име. Богородица (MP — QV) је приказана како сједи на столици са високим наслоном и придржава дијете Христа који у свом ореолу, умјесто уобичајене ознаке ω. O. N. („χο.ο.ν“) има уписано С.П.С.⁴ Симетрично постављене фигуре Арханђела Гаврила (Арх. Г.) ливјево и Михаила (Арх. М.) десно, замисљене су као чувари централних личности. И овдје се сликар показао нарочито стрљив при сликању одјеће светитеља. У доњем дијелу је исписан приложнички натпис: „Сију икону писа Саво Шепанов родителем за душу а себе за здравле и напред(а)к и последк и сав... дом Б(ог) да прости.“ Нешто мало удесно написана је датација: „Са благословением В(ла)дике Херцеговачка Кпр Саватна“ и потпис сликара: „Рука Димитрија“, исписан курзивом.

⁴ Димитрије врло често употребљава тај монограм, што се сусреће и код осталих сликара бококогорске школе. Поред икона, те ознаке су употребљене и на фрескама у Шишићима и Пслаинову (Грбаљ) и то у олтарном простору (фреске у Мрковима на Луштици ипјесмо успјели анкетирати у вези овог цртања). Сам сликар нам је оставио и разјашњење те скраћенице у пелинском живопису, гдје Христос у лику Старца дана држи свитак са текстом сн пријезде сн. Такво разјашњење је дао и П. Шеровић (О генеалогичн породице иконописца Димитријевића-Ра-

Помињање владике Саватија (Љубибратића) може нам дати само оквирни хронолошки ослонац о времену настанка ове слике. До сада се, колико нам је познато, није поуздано знало када је Саватије Љубибратић ступио на захумско-херцеговачки владичански пријесто, мада нас о томе довољно прецизно обавјештава један запис у Архијерејском служабнику манастира Савине (стари инв. бр. 125), који је познат и објављен,⁵ али у науци није коментарисан. Он гласи: „+ Сиа хертунна владике захамскога хаши кир Симеона лето 7189. Послежде пожалован биет владикоју захамискому и пол херцеговачкому кир Саватију лето 7191.“

Нема разлога да не повјерујемо овом запису из којег произилази да је Саватије те „7191“, односно 1683. године, био за владичен, те нам та година вриједи као граничник за *terminus in quo* настанка поменуће слике Димитрија даскала. Но сигурно ћемо бити ближе истини ако вријеме настанка овог дјела помјеримо за неколико година, или тачније око 1694, када је митрополит Саватије, бјежећи од Турака, био одушеваљено примљен у Боки, гдје се и настанио; најприје на Савини, а касније у Топлој. Тада се могло догодити да се и у Рисну, који је био под јурисдикцијом цетињског владике,⁶ датумска индикација веже за личност захумско-херцеговачког а не цетињског митрополита.

Четири наведене иконе би биле, према досадашњим сазнањима, најранији радови Димитрија даскала, односно његови први радови након доласка у Бокв. До сада се није поуздано знало када и одакле се Димитрије доселио у Рисан. Претпоставка да се то десило након ослобађања Рисна од Турака 1684. године, изгледала је врло прихватљива. Но, рисанска икона датирана 1680/81. помјера почетак Димитријевог дјеловања у Боки неколико година уназад. То се управо поклапа са временом када у манастиру Прасквици мајстор Радул изводи зидну фреско-декорацију у Цркви св. Тројице.

Димитрије је зацвијело учно сликарски занат код зографа Радула. Тешко да се у нашем познијем сликарству може наћи тако чврста веза и скоро дословна ликовна интерпретација, као у случају Радула и Димитрија. То нас наводи на помисао да је

фанловића, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXIII, 3—4, 1957, 255—260), међутим то није иновација бокоцоторских сликара, како то помиња Шеровић. Такве ознаке у Христовом ореолу сусрећемо раније код Попа Страхине из Будимља (на живопису у Лекси), Козме (парацлис св. Стефана у Морачи), Георгија Митрофановића (морачка икона Богородица са Христом и пророцима) и др.

⁵ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи. I, Београд 1902, бр. 1784 и 1785. Ми смо неке ријечи прочитали нешто другачије, али то не утиче на значење текста.

⁶ О јурисдикцији цетињског митрополита уп. Историју Црне Горе, књига трећа, том први, Титоград 1975, стр. 250.

Исус Христос, мозајк истопмен у цркви у Риму

Св. Никола, дедца троне
Св. Никола и Св. Борбе из Риска

Св. Борбе, детаљ иконе Св. Николо
и Св. Борбе на Русиа

Димитрије дуго времена провео са овим мајстором, било као ученик или помоћник. Њега је, као надареног ученика, Радул могао водити са собом приликом извођења радова у разним мјестима,⁷ те га је тако по свој прилици довео 1680. у паптровски манастир Прасквицу, како би живописао малу Цркву св. Тројице. За сада питање Димитријевог учешћа, као и обим евентуалног учешћа у извођењу те декорације остављамо отворено, утолико прије, што нас и најсвестраија анализа појединих дјела често доводи у недоумицу, да ли се ради о једном или другом мајстору. Зато није чудно што, на примјер, Св. Радојичић држи икону **Три светитеља** на иконостасу св. Луке у Котору за „најбоље остварење зографа Радула“,⁸ док П. Мијовић ту исту икону приписује Димитрију даскалу.⁹

У сваком случају, дјеловање нашег сликара у Боки можемо пратити већ почетком осамдесетих година XVII вијека. Да ли се он по доласку у нову постојбину одмах населио у Рисан, или је као „лутајући сликар“ тражио посао и боравио у разним мјестима Боке, не можемо са сигурношћу утврдити. Он се, ипак, прије или касније, стално настањује у Рисну, оснива породицу¹⁰

⁷ Поред знатног броја икона које се чувају у Морачи, Бијелом Пољу, Пећин и Сарајеву, Радул је живописао цркву св. Јована у Црковцу код Истока, капелу св. Николе у Пећкој патријаршији, пећинску црквицу св. Крста у манастиру Острогу, цркву св. Тројице у Прасквици, а ми му овдје по прилици приписујемо и фреске у цркви св. Николе у Ареноштину код Богетића у општини Никшић. Ту је осликан само олтарни простор. У првој зони апсиде представљена су два литургијачара са развијеним свитцима, између којих је вјероватно била трпеза са Агњетом на мјесто којег је пробијен прозор. У кохви апсиде смјештена је Богородица Платитера са Христом, а на тријумфалној луци покрсеје св. Николе и још два светитеља која нијесмо успјели идентификовати. У гјелмену је приказан Христос у Вавилону, а од сцена на латералним зидовима распознаје се још једно Распеће на сјеверној страни. Ове фреске су према нашем мишљењу једно од бољих Радулових радова, те сматрамо да их је сликао као сасвим зрео мајстор. Помислимо чак да је то његово последње дјело које није успио довршити. У њему је вјешта рука мајстора сјединила стрпљивост иконописца и свјежину фрескисте. Држимо да покрсеје св. Николе спада у најбоља остварења XVII вијека у нас. Фреске се налазе у рупевној цркви, која нема ни најосновније обезбјеђење — врата. Скоро сасвим су се олампале од зида, те ће тако ускоро наша бантина бити спроманија за једно дјело ненадокидаиве вријелности.

⁸ С. Радојичић, Мајстори старог српског сликарства, Београд 1955, 94.

⁹ Павле Мијовић, Бокотурска сликарска школа, И Димитрије даскал, Титоград 1960, 75.

¹⁰ У Рисанском катастику («Тегга D'Risano», ИАК, VPM CC, f 11) који је завршен 11. 3. 1705. у попису страних лица («Segue la nota della gente forestiere (!) che abita (!) a Risano sin all principio della Guerra») наведен је под редним бројем 55 «Miter Dascolo detto Pizaz», који у породици има «Gente di Armì (1), Vecchi (—), Done (1), Putte (1), Putti (3) ...» Димитрије је, како произлази из документа, једини „човјек од оружја“ у породици. Има жену и четворо дјете — једну кћер и три сина. Родитељи не живе с њим, иначе би били уписани под «Vecchi». Сигурно је да

и тако постаје *initio gentis* познате сликарске породице Димитријевића-Рафановића, који ће скоро два вијека дјеловати у Боки Которској и сусједним областима. Сликари из те породице ће често истицати на својим дјелима да су „от Рисна“, „от богохранимаго“ или „богоспасаемаго места Рисна“,¹¹ што би се дало разумјети као израз посебне привржености граду који је прихватио њиховог родоначелника.

Изгледа да је Димитрију посао ишао добро, те је тако убрзо у Рисну посједовао »*casa di mugu coperta di corpi*«. ¹²

Но док, захваљујући натписима на поменутих рисанским иконама, с довољно сигурности можемо утврдити почетак Димитријевог сликарског дјеловања у Боки, питање његове раније постојбине је још увијек проблематично. У недостатку архивских извора вриједан податак за расвјетљавање тог питања пружа нам натпис из 1713. године исписан на икони Успења Богородичиног у манастиру Морачи.¹³ Заједно са духовником Јефимијем, који је очито монах у том манастиру, у приложничтву те иконе учествује и Димитрије даскал, и то са по једним декином за дједа Давида, бабу Љиљану, оца Босна, мајку Даницу, жену Фему, којој је монашко име Марија, те коначно за себе. Као што се види, натпис нам даје неколико података првога реда, нарочито што се тиче Димитријевог родословља. Но оваје нас, прије свега, занима колико нам тај натпис може помоћи у откривању поријекла Димитрија даскала.

Приложнички натписи попут овог морачког чести су и уобичајени у нас, нарочито у времену о којем разлажемо. Поручилац плаћа икону или неки други предмет, прилаже цркви, желећи најчешће при том да не остане анониман, већ да се за

никада нијесу ни живјели у Рисну, јер би у том случају биљежник катастика умјесто Димитријевог необичног занимања зацијело навео његов патронимик, као што је поступило код осталих пописаника који нијесу имали устаљено презиме. Податак из катастика да је Димитрије имао три а не четири сина, како обично мисле истражитељи генсалошког стабла Димитријевића-Рафановића, унио је доста забуне, а и полемичких тонова (уп. П. Шеровић, О генеалогiji породице иконописца Димитријевића-Рафановића, Прилози за књижевност... XXIII; исти, Павле Мијовић, Бококогорска сликарска школа XVII—XIX вијека и зограф даскал Димитрије, Историјски записи, година XV, књига XIX, свеска I, Титоград 1962, 119—141, осврт на књигу). До нових открића то питање ће и даље остати отворено.

¹¹ Тако се потписао Петар Рафановић 1770 на иконостасу у цркви св. Стефана у Врановићима (Грбаљ). Исти квалификатив је употребљено и у потпису Богородице Одимитрије која се чува у Музеју за умјетнички обрт у Загребу (уп. Душан Берић, Неколико икона бокелеких сликара Димитријевића-Рафановића, Прилози повијести умјетности у Далмацији, 9, 1955, стр. 280).

¹² ИАК, УПМ СС, f. 5 (t).

¹³ Натпис објавио: А. Јовићевић, Опис манастира Мораче, Просвјета II, Цетинье 1895, св. IV, 189; Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, бр. 2243; П. Мијовић, Бококогорска са. шк., стр. 3 (калк).

то његово дјело зна „в настањаннем и в будушћем вјене“, како то лијено нише на морачкој икони. Приложник често наводи поред свог имена и имена својих родитеља, прародитеља, а и других лица за које жели да „сатвори вјечити помен“ - Циљ натписа је, поред осталог, да га запазе, читају и помињу познаници, а и будуће генерације. Натпис са набрајањем имена, као што је то случај са Димитријевим у Морачи, има тек онда потпуни смисао ако су људи у том крају познавали именоване, или бар неке од њих. То нас наводи на закључак да завичај Димитријевих предака треба тражити негде у близини манастира Мораче. Да су они, пак, негде друго живјели, зацијело би то приложничтво било учињено у некој другој њима блиској цркви. Досадашње хипотезе о могућој постојбини Димитрија даскала биле су доста произвољне и кретале су се од „Старе Србије“,¹⁴ „Македоније“,¹⁵ „области од Шаре до Ловћена“,¹⁶ до, по нашем мишљењу најрепизније, „области између Пећи и Колашина“.¹⁷ Морачки натпис нам је довољна индикација да су преци Димитрија даскала поријеклом из подручја које гравитира манастиру Морачи. Овом мишљењу се може додати још један аргумент. Параћински свештеник Петар, приликом полагања свештеничког испита („ексамена“) 1733, каже за себе да се родио „во Колашинском предјелу у селу Милоју, учио књигу код некоје Гаврила Зутрафа од Рисна, и код њега проучив псалтир... (и тд.)“.¹⁸ Други пут, исти свештеник изјављује да „учио се књиги от Гаврила даскала мирскога человјека у Кулапинци“, што Г. Томић наводи на погрешан закључак да се ради о селу „Кулапинци“ у околини Пећи.¹⁹ Гаврило је син Димитрија даскала. Њих двојица су заједно израдили морачку икону Успење Богородице. Гаврило се није вратио у Боку већ је дјеловао у морачком крају. Не зна се да ли се и даље бавио сликарско-резбарским занатом којег је изучио код свог оца или је само поступавао читање и писање. У сваком случају, могао је имати добар разлог да остане у морачком крају уколико је отуда водио поријекло. Ми у поменутом селу Милоју видимо локалитет Мио-ско, које се налази између манастира Мораче и Колашина.

Четири рисанске иконе, о којима је овдје било ријечи, су добра и коректно изведена дјела Димитрија даскала, која имају и знатну умјетничку вриједност. То што ова најранија дјела

¹⁴ Поп Сава Накићеновић, Бока, Антропогеографска студија, Насеља српских земаља, СКА, Београд, 1913, 300—301.

¹⁵ Д. Миковић, Иконописци Димитријевићи-Рафаиловићи, Гласник Народног универзитета Боке Которске, 4—6, Котор, 1955, 8.

¹⁶ П. Мијовић, нав. дј., стр. 4.

¹⁷ Гордана Томић, Бокогорска иконописна школа XVII—XIX век (каталог), Београд, 1957, стр. 4.

¹⁸ Гласник српског ученог друштва, књ. 56, Београд, 1884, стр. 124.

¹⁹ Гордана Томић, нав. дј., стр. 6.

спадају међу његова најбоља иконографска остварења не треба да повлачи за собом сумњу у аутентичност Димитријевог ауторства. Није риједак случај да код наших старих сликара, нарочито код оних из тзв. турског периода, наиђемо на дјела са диспаратним осцилацијама у погледу умјетничког нивоа и занатске обраде. Разлози за то нијесу само присуство односно одсутност стваралачког надахнућа, већ су често последица недостатка техничких или материјалних средстава, исхитрености, претјераног утицаја наручилаца и сл. Димитрије је свакако настојао да прве поруџбине које је добио у Боки што љепше и савјесније обави. Тиме је желио да направи себи рекламу доброг занатлије, што је свакако и био, те да обезбиједи на тај начин што већи број поруџби, у чему је такође успио. За исту сврху је Димитрије употребљавао и звучну титулу „даскал“.

Summary

ICON-PAINTINGS OF DIMITRIJE THE DASKAL IN RISAN

R. VUJIĆIĆ

In St. Paul and Peter's church of Risan one can find several worthy icons produced in the local workshops during the 17th century. Four of these are the works of the well-known icon-painter Dimitrije the Daskal (daskal is the Greek word for »teacher») who was the founder of the Boka icon painting school named Dimitrijevići-Rafailovići. They are his earliest works produced in Boka to which he came in the early eighties with his teacher, painter Radule to decorate the St. Nikola's church in the monastery of Praskavica. The author expresses the opinion that Dimitrije came from Morača.